

УДК [355.40:351.86].002:001.5

Ігор РОМАНЧЕНКО,
доктор військових наук, професор,
Центральний науково-дослідний інститут Збройних сил України,
м. Київ

Олександр ІЛЛЯШОВ,
доктор військових наук, професор, старший науковий співробітник
Національна академія Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького, м. Хмельницький

МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ОПЕРАТИВНО- РОЗВІДУВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СПЕЦІАЛЬНИХ СЛУЖБ ДЕРЖАВИ ЯК НАУКОВОЇ ТЕОРІЇ

У статті проаналізовано дієвість наявного науково-методологічного апарату теорії оперативно-розвідувальної діяльності та обґрунтовано вибір раціональних наукових методів для її подальшого дослідження.

Ключові слова: *оперативно-розвідувальна діяльність, агентурна розвідка, розвідувальна інформація, наукова теорія, методологія.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Бойові дії на Сході України яскраво показали, що значно зростає роль і достовірність розвідувальної інформації (РІ), яка добувається шляхом проведення спеціальних заходів у рамках оперативно-розвідувальної діяльності (ОРД) спеціальних служб держави. Стрімка зміна інформаційного середовища, поява великої кількості новітніх інформаційних технологій

© Романченко І., Ілляшов О.

дала можливість розробляти і застосовувати нові форми і методи ведення оперативно-розвідувальних операцій, інтегруючи їх у сучасний розвідувально-інформаційний простір. Але на даний час методологія розвитку теорії оперативно-розвідувальної діяльності відстає від сучасних вимог і не дає змоги вирішити проблеми і протиріччя, які виникають у практичній діяльності бойових підрозділів. Водночас відсутність цілісної методологічної основи суттєво ускладнює дослідження ОРД як складову розвідувального менеджменту держави, як інноваційну діяльність, орієнтовану на постійний пошук нових, більш ефективних способів організації досліджень у цьому напрямі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опираються автори. Кількість наукових досліджень методологічного характеру в галузі ОРД є дуже малою. Більшість науковців зосереджували свою увагу переважно на розвитку методології оцінки воєнно-політичної обстановки в теорії ОРД (Ю. Репіло, С. Мосов, О. Парфенов та ін.), розглядаючи теорію ОРД переважно з позиції військових наук (О. Галака, О. Мірошніков та ін.) [1]. Дехто з науковців зосередився насамперед на дослідженні методологічних аспектів педагогіки в цій сфері (В. Куцов, В. Ягунов та ін.) [2]. У свою чергу В. Хоменко, М. Ходаківський [3–4] обмежилися лише дослідженням окремих методик оцінки певних явищ у сфері ОРД. Лише В. Скаб та С. Лисенко намагалися з'ясувати та обґрунтувати методологічні підходи в дослідженнях теорії ОРД [5–6], однак їхні наукові праці були присвячені головним чином окремим методологічним аспектам теорії ОРД.

Метою статті є оцінка дієвості наявного науково-методологічного апарату, придатного для наукових досліджень ОРД як наукової теорії та обґрунтування вибору раціональних наукових методів дослідження цієї теорії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для вирішення кожної проблеми в науці потрібні певні засоби і методи, але це зовсім не означає, що для вирішення кожної нової наукової проблеми потрібно створювати особливі методи, у будь-якій науковій теорії можна відокремити деяку сукупність засобів, прийомів і методів досліджен-

ня, що виправдали себе на практиці. Водночас можна вказати й методи дослідження, які є загальними для великої групи наукових дисциплін, тобто універсальними (наприклад, загальнологічні методи) або майже універсальними (емпіричні методи тощо). Методологію наукових досліджень ОРД визначають, з одного боку, як складність об'єкта й предмета дослідження, з іншого – як міждисциплінарний характер діяльності в цілому, через призму якої вивчається теорія ОРД. З огляду на це, а також, беручи до уваги взаємозв'язки теорії ОРД з різноманітними суміжними суспільними дисциплінами (правом, психологією, соціологією, економікою, географією, історією, етнографією, демографією та ін.), достатньо логічним виглядає припущення щодо доцільності використання в наукових дослідженнях як теорії ОРД більшості методів із широкого арсеналу суспільних наук. Щоб визначитися з методологічним інструментарієм, який доцільно застосовувати в наукових дослідженнях теорії ОРД, варто зробити аналіз складових технологічного процесу ведення ОРД та визначити ті галузі наук, теорія яких відповідає місцю етапів цієї діяльності, а також прийоми, методи та методологічні підходи до вивчення кожного з цих етапів, опираючись при цьому на погляди провідних методологів [7–11]. Результати такого аналізу можна звести в таблицю.

Науки та дисципліни, теорія яких відповідає змісту етапів ОРД	Етапи технологічного процесу ведення ОРД	Прийоми, методи та методологічні підходи до вивчення етапів ОРД
1	2	3
Теорія управління (менеджмент)	Організація ОРД (планування, підготовка)	Порівняльно-історичні, моделювання, системний підхід
Теорія маркетингових досліджень, політологія	Вивчення та оцінка оперативно-розвідувальної обстановки	Спостереження, опис, аналіз, синтез
Маркетинг, політологія	Визначення об'єктів розвідки	Індукція, дедукція
Теорія організацій (трудо-вих колективів)	Формування оперативних одиниць	Абстрагування
Соціологія, політологія	Вивчення вербувальної бази	Соціально-психологічні

1	2	3
Психологія, юриспруденція	Здійснення вербування (залучення)	Біхевіористичні
Соціальні комунікації, політологія	Оперативне документування	Контент-аналіз
Технічні науки (телекомунікація)	Здійснення агентурного зв'язку	Гіпотетичний, аксіоматичний, експеримент, експертні оцінки
Теорія управління, психологія, педагогіка	Оперативне керівництво	Біхевіористичні, соціально-психологічні, соціальні

Як видно з результатів аналізу, майже всі прийоми, методи та методологічні підходи, які можна було обрати для дослідження певних етапів технологічного процесу ведення ОРД, запозичені з методології саме суспільних наук.

Дослідження теорії ОРД пропонується розпочинати з використання таких загальнологічних методів, як індукція та дедукція. Так, наприклад, для обґрунтування гіпотези про найбільш ефективний спосіб отримання РІ необхідно встановити його відповідність загальним законам конспірації (дедукція), шляхом співвідношення рівня легендування суб'єктів ОРД та рівня стійкості їх легенд перед контррозвідувальними органами (КРО). Водночас цю ж гіпотезу формулюємо на основі окремих фактів (індукція) з погляду контррозвідки. Метод індукції взагалі можна розглянути як базовий під час досліджень в ОРД, оскільки виник на основі пізнання сукупності фактичних даних, які мали місце в оперативній практиці, однак довгий час не були науково описані. Особливу роль у дослідженнях теорії ОРД відіграють взаємопов'язані методи аналізу й синтезу. Наприклад, під час аналізу явищ і процесів, що виникають під час ведення ОРД, постає потреба розглянути велику кількість ознак, якими насичена агентурно-оперативна обстановка (АОО) в районі проведення операції. Суб'єкти процесу мають відокремлювати головне, найбільш суттєве, що може кардинально вплинути на розвідувальний результат. У такому разі варто застосовувати спосіб ранжування. Завдяки застосуванню методу аналізу можна дослідити загальну побудову структури ОРД в конкретних

умовах операції та виокремити в ній суттєве від несуттєвого, звести складне до більш простого. За допомогою цього методу доцільно класифікувати предметні явища, виявляти тенденції їх розвитку та етапи формування. У свою чергу синтез як практичне об'єднання цілого, що складається з частин, у практиці ОРД варто застосовувати як метод прийняття рішень на проведення оперативних заходів або формулювання рекомендацій чи нормативів для кожного суб'єкта ОРД.

Найбільш плідними з погляду ефективності дослідження теорії ОРД є порівняльно-історичні методи, які дають змогу вивчати події та явища, пов'язуючи їх з історичними умовами, а також якісними змінами на різних етапах розвитку. Ці методи необхідні для аналізу подій і явищ, які вже мали місце в практиці ОРД та які періодично повторюються в історії для порівняння розвідувальних процесів, які протікали в певній історичній ситуації. Користуючись цими методами, можна узагальнити сучасний та історичний досвід ведення ОРД, виявити об'єктивні закономірності розвитку теорії ОРД шляхом порівняння окремих етапів розвідувального процесу.

Наприклад, проблемно-хронологічний метод дозволяє здійснити поділ широкої теми дослідження, як теорія ОРД, на окремі вузькі проблеми, що можуть розглядатися в хронологічному порядку. У свою чергу метод ретроспективного аналізу може посприяти розвитку прогностичного потенціалу будь-якого окремого наукового напрямку в загальній теорії ОРД, оскільки ця функція тісно пов'язана з умінням робити об'єктивні висновки з попереднього та сучасного розвитку, краще усвідомлювати його закономірності. Досить близьким до попередніх за технологією свого застосування є метод конвент-аналізу, який досить ефективний для аналізу змісту оперативних та інших документів, фрагментів текстів та переведення їх у цифрові дані. При цьому досліджувати можна як один документ, так і кілька текстів одночасно. Ефективним є використання конвент-аналізу й під час вивчення оперативних звітних документів про одну й ту ж подію чи про особу, які були розроблені різними джерелами. Емпіричні біхевіористичні методи досліджень ОРД надають особливе значення вивченню проблем особистісної поведінки суб'єктів цієї діяльності, їх

громадської позиції, ментальності, впливу різних чинників на їх політичний світогляд тощо. Саме тому біхевіористичні методи характеризуються як спосіб дослідження поведінки окремих людей та груп, які є об'єктом розвідувального інтересу. З огляду на це найширше вони застосовуються в оперативній психології як науковій основі для здійснення вербування. Використання біхевіористичного методу передбачає визнання того, що ОРД як суспільне явище має передусім особистісний вимір. За допомогою таких методів можна дослідити політичні орієнтації позиції й поведінку суб'єктів ОРД. Під час досліджень ОРД доцільно використовувати популярний серед суспільствознавців структурно-функціональний метод. Цей метод базується на розумінні потенціальної вербувальної бази як системи інтегрованих елементів, що прагне до стабільності на основі вибору певної системи цінностей. Криза цінностей породжує соціальні дисфункції. Стан функціонування суспільної системи, а також тенденції її розвитку можна визначити, виходячи з аналізу таких цінностей. Під час застосування структурно-функціонального методу постає потреба використання в дослідженні принципів конфліктології. Якщо з позицій структурно-функціонального методу система цінностей забезпечує стабільність суспільства, то з погляду конфліктології – створення ефективних механізмів розв'язання соціальних конфліктів. Саме ці протиріччя необхідно активно використовувати при дослідженні ОРД. У цілому серед найпоширеніших загальнотеоретичних методів дослідження суспільства структурно-функціональний метод є однією з найважливіших форм застосування системного підходу в дослідженні суспільних явищ і процесів. Його можна визначити як дослідницький прийом, який полягає в розчленуванні складного об'єкта на складові, вивченні зв'язків між ними й визначенні місця й ролі всіх складових у функціонуванні об'єкта як цілого, за умови збереження ним своєї цілісності у взаємодії із зовнішнім середовищем.

У свою чергу, системні методи досліджень ОРД запозичені з теорії системи і кібернетики системного аналізу, сприяють цілісному сприйняттю об'єкта дослідження й комплексному аналізу зв'язків елементів у межах усєї розвідувальної системи. Елементами такої системи по-

трібно розглядати суспільні інститути, координаційні або дорадчі структури як центри розробки рішень безпосередньо практику ОРД, розвідувальну поведінку суб'єктів ОРД, рівень розвитку агентурних технологій тощо. Як відомо, будь-яка система має вхід і вихід. Наприклад, вхід розвідувальної системи – це розвідувальні потреби, інтереси, вимоги замовника. Вихід розвідувальної системи – це розвідувальна інформація. Оскільки системний аналіз можна проводити на трьох рівнях: на рівні розвідувальної підсистеми як одного цілого; на рівні розвідувальної підсистеми; на рівні окремих елементів розвідувальної системи, то найбільшу цінність становить третій варіант, який дозволяє проводити системний аналіз ОРД як процесу. Загалом методи системного аналізу (наприклад, теорія управління, теорія множин) варто застосовувати для вивчення складних об'єктів, якими зараз і є оперативно-розвідувальні операції як сукупність елементів, які взаємодіють. Методи системного аналізу можна досить ефективно використовувати і для планування та організації ведення ОРД, оскільки на етапі розробки оперативного задуму майбутньої операції доводиться враховувати максимальну кількість зовнішніх чинників, які впливають на результативність цієї операції. Для того щоб найповніше зрозуміти об'єкт дослідження як складну систему, необхідно провести велику кількість спостережень і вимірювань. Тому під час проведення досліджень таку інформацію доцільно перетворювати в деяке абстрактне поняття – “модель”. Оскільки модель – це зображення в зручній формі численної інформації про об'єкт дослідження, то на основі методу моделювання можна вивчати об'єкт за допомогою його моделі, наприклад, агентурної операції, оперативного заходу тощо. Аналізуючи весь спектр можливих методів досліджень ОРД, необхідно констатувати, що найбільш складними з погляду їх реалізації є експерименти. В основі такого роду досліджень лежить експеримент, поставлений дослід або спостереження явища в умовах, що точно відображають реальну ситуацію, дають можливість стежити за її перебігом, управляти нею, відтворювати кожного разу повторення цих умов. В ОРД мову треба вести здебільшого про соціальний експеримент, а не природничо-науковий. Перший відрізняється від другого тим, що під час проведен-

ня соціального експерименту неможливо створити спеціальні штучні умови, ізолювати явища. Основною метою будь-якого експерименту є перевірка теоретичних положень. Але експериментальні дослідження в теорії ОРД мають носити обмежений характер, а тому застосовуватися лише спільно з методом моделювання. Не варто застосовувати в теорії ОРД таких наукових методів, як ідеалізація та формалізація. Ідеалізація включає в себе момент абстрагування від реальних предметів, явищ і процесів. Відтворені таким чином в уяві такі предмети (явища і процеси) стають набагато простішими від реально існуючих, завдяки чому виникає можливість застосовувати до них математичні методи дослідження. У свою чергу формалізація є методом уявлення якої-небудь змістовної галузі у вигляді формальної системи, коли форма виділяється як особливий предмет дослідження незалежно від змісту, що також полегшує вивчення предмета дослідження. Тобто в обох випадках створюється ідеальний образ предмета (явища, події) з ідеальними параметрами, чим забезпечується надійність передачі машинами (ПЕОМ) певних сторін діяльності суб'єктів ОРД, саме тих, які можна формалізувати. Результатом формалізації стають креслення, графіки, карти, тобто типові схеми (стандарти, шаблони тощо), що сприяє застосуванню методів математики. Саме в цьому й полягає негативний наслідок цих методів для ОРД, оскільки будь-який шаблон в ОРД призводить до провалів, викриттів, арештів тощо. Адже будь-яке повторення в діях суб'єктів ОРД створює сприятливу ситуацію для КРО. Саме з цієї причини будь-який оперативний захід чи операція повинна мати унікальний характер, а не повторювати попередній варіант.

Висновки. Оцінивши дієвість більшості відомих методів відносно до теорії ОРД, можна констатувати, що найбільш результативними з них виявилися системний, який досліджує ОРД як складну динамічну систему й історично-порівняльний, який дозволяє узагальнити практику ОРД вітчизняних та іноземних розвідувальних органів; моделювання, за допомогою якого можна створювати моделі операцій в ОРД в цілому, або моделі окремих заходів. Узагальнюючи все вищенаведене про методи наукових досліджень, які доцільно використовувати для розвитку теорії ОРД, варто зазначити, що вони завжди

взаємопов'язані, а їх структурна система й конкретна організація визначатимуться сутністю і складністю ОРД як об'єкта дослідження, а також специфікою досліджуваного процесу ОРД, виходячи з вимог безпеки й конспірації щодо реальних суб'єктів цієї діяльності.

Перспективи подальших досліджень. Оскільки належне методологічне забезпечення є головною умовою розвитку будь-якої наукової теорії, то назріла нагальна потреба розроблення самостійної методології для теорії ОРД як окремої наукової дисципліни. В іншому разі теорія ОРД продовжуватиме залишатися неповноцінною, бо саме методологічна функція є однією з основних обов'язкових функцій, які, власне, і перетворюють певну сукупність знань у наукову теорію.

Список використаної літератури

1. Галака О. І. Розвиток теорії військової розвідки як складової військової науки / О. І. Галака, О. А. Мірошніков, О. М. Мішков // Вісник військової розвідки. – 2008. – № 15. – С. 3–9.
2. Куцов В. Г. Суб'єктно-діяльнісна методика розвитку професійної суб'єктності в майбутніх фахівців розвідувальної діяльності / В. Г. Куцов // Вісник військової розвідки. – 2010. – № 21. – С. 71–76.
3. Хоменко В. О. Методика вибору показників для оцінювання функціонування систем розвідки організаційного типу / В. О. Хоменко // Вісник військової розвідки. – 2008. – № 16. – С. 16–20.
4. Ходаківський М. Т. Деякі погляди на методику агентурно-оперативної оцінки офіційних прикриттів для оперативних співробітників / М. Т. Ходаківський, М. Я. Троценко // Вісник військової розвідки. – 2010. – № 21. – С. 21–23.
5. Скаб В. Я. Методологія пошуку та виявлення перспективних для розвідки осіб / В. Я. Скаб // Вісник військової розвідки. – 2011. – № 24. – С. 22–25.
6. Лисенко С. А. Методи наукового пізнання та їх використання в розвідувальній діяльності / С. А. Лисенко // Вісник військової розвідки. – 2013. – № 30. – С. 103–107.
7. Основи методології та організації наукових досліджень : [навч. посібник] / за ред. А. Є. Конверського. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 352 с.
8. Стеченко Д. М. Методологія наукових досліджень : [підручник] / Д. М. Стеченко, О. С. Чмир. – К. : Знання, 2007. – 317 с.
9. Шейко В. М. Організація та методика науково-дослідної діяльності : [підручник] / В. М. Шейко, Н. М. Кушнарєнко – К. : Знання-Пресс, 2003. – 305 с.

10. Грабченко А. І. Методи наукових досліджень : [навч. посібник] / А. І. Грабченко, В. О. Федорович, Я. М. Гаращенко. – Х. : НТУ “ХПР”, 2009. – 142 с.

11. Пилипчик М. І. Основи наукових досліджень / М. І. Пилипчик, А. С. Григор’єв – К. : Знання, 2007. – 270 с.

Романченко І., Ільяшов А. Методологические аспекты оперативно-розыскной деятельности специальных служб государства как научной теории

В статье проанализирована действенность имеющегося научно-методологического аппарата теории оперативно-розыскной деятельности и обоснован выбор рациональных научных методов для ее дальнейшего исследования.

Ключевые слова: *оперативно-розыскная деятельность, агентурная разведка, розыскная информация, научная теория, методология.*

Romanchenko I., Ilyashov A. A. Methodological Aspects of Intelligence Activity on Operational Level for the State Special Services as Scientific Theory

The article analyzes the effectiveness of the existing scientific-methodological apparatus for the intelligence activity on operational level. The article also highlights rational scientific methods for further research in this field.

It is proved that the most effective method for theoretical research in the field of intelligence activity on operational level is a systematic method. This method researches intelligence activity on operational level as a complex and dynamic system. Historical-comparative methods summarized the practice of the intelligence activity on operational level as for native as for the foreign intelligence organs. The article considers modeling methods for development of the special intelligence operations for the different levels.

Keywords: *intelligence activity on operational level, humint, intelligence information, scientific theory, methodology.*